

Az európai zsidó városrészek mint hidak

Reclaiming memory. Urban regeneration in the historic Jewish quarters of Central European cities. Eds.: Monika Murzyn-Kupisz – Jacek Purchla. Cracow, International Cultural Centre, 2009. 415.

KRAKKÓ 17. ZSIDÓ KULTURÁLIS FESZTIVÁLJÁNAK keretében került megrendezésre a *Reclaiming memory. Urban regeneration in the historic Jewish quarters of Central European cities* című konferencia 2007-ben. A szervezők célja az egykori közép-európai zsidónegyedekben az 1989-es politikai változások után lezajló események és tendenciák vizsgálata volt.¹ A konferencia a kulturális központ máig tartó kutatási projektjeihez és egyéb kiadványaihoz is kapcsolódik, például Monika Murzyn-Kupisz monográfiájához, mely a krakkói zsidónegyedet mutatja be, és a konferencia előtti évben került publikálásra.² A szervező intézmény, a krakkói Nemzetközi Kulturális Központ honlapján megfogalmazott általános célok³ sok esetben egybeesnek a konferencián elhangzott előadások kutatási témáival;⁴ azaz a szervezet nemcsak befogadó vagy társszervező volt, hanem aktívan részt is vett a rendezvény témájának kialakításában.

A konferenciáról kötet is született, mely huszonegy tanulmányt tartalmaz – ez a kötet a recenzió tárgya. A könyv visszaemlékezéseket, teoretikusabb problematikákat tárgyaló írásokat, illetve esettanulmányokat foglal magába. A *Witnesses in the space of memory* című fejezetben olvasható visszaemlékezések átmenetet biztosítanak a bevezető személyes hangvételű, érzelmekben gazdag tónusa és az elsősorban elméleti megközelítéseket, összehasonlításokat, *best practice* tanulmányokat tartalmazó második rész között. Bár a holokauszt túlélők elbeszélései elsősorban nem akadémiai előadások, mégis fontos szerepet töltenek be a zsidónegyedek utolsó korszakának felelevenítésében és a konferencia témájának meghatározásában. Sok esetben ezek a szövegek nem melankolikusak, fájdalmasan érzelmesek, hanem elsősorban haragot és csalódottságot fejeznek ki, amely még jobban rámutathat a téma tárgyalásának relevanciájára és szükségességére.

A második (*Jewish heritage – dilemmas of regained memory* című) fejezet öt tanulmánya nagyon jól összefoglalja és megalapozza az utolsó tematikus részben szereplő példák problematikáit. Az utolsó két fejezet alkotja a legnagyobb egy-

¹ A konferencia rövid ismertetése olvasható az intézmény első 20 évét bemutató honlapon: *Reclaiming memory. Urban regeneration in the historic Jewish quarters of Central European cities.* [<http://www.panorama.mck.krakow.pl/reclaiming-memory-urban-regeneration-in-the-historic-jewish-quarters-of-central-european>] 2015. január 19.

² MURZYN, 2006.

³ [<http://www.mck.krakow.pl/page/mission>] 2015. január 19.

⁴ Ilyen témák például az emlékezet és identitás (amelyről Michal Firestone tartott előadást), a kultúrák és társadalmak közötti dialógusok (Janusz Makuch), valamint a történelmi tájak és műemlékek megőrzése (Arno Pařík).

séget, mely (az *Approaches of Polish towns and cities to the problems of revitalising Jewish cultural heritage* című fejezetben olvasható) lengyel, illetve (a *Jewish heritage in Central European metropolises* című egységben található) egyéb városok bemutatására tagolódik. Emellett a konkrét városokat tárgyaló részek módszertanilag is elkülöníthetők egymástól. Számos közülük problémaorientált, egy-egy általában a jelenre vonatkozó kérdésre kíván választ találni (például Martha Keil írása), míg vannak olyanok, melyek a kronológiai bemutatásra fektetik a hangsúlyt (így Andreas Wilke írása). Fontos kiemelni azonban, hogy minden cikk konkrét példákat, személyes tapasztalatokat vonultat fel, illetve az esettanulmányok is kötődnek valamilyen teoretikusabb kérdéshez, annak lehetséges megoldásaként bemutatva Közép-Európa egy-egy városát.

A tematikai, illetve szerkezeti felosztás mellett egy kulcsfogalom határozza meg a kötet egészét: a híd, mely legtöbbször szó szerint bukkan fel, vagy különböző szinonimái és metaforizált megjelenítései által minden tanulmányban előfordul. Híd lehet egy személy, például Miriam Akavia holokauszt túlélő, aki önmagát nevezi így: „*For I am a bridge between that world and this*” (19.), vagy maga a konferencia a remény és az *exodus* között (Leopold Unger írásában: 27.). Az *exodus* több mindenre is vonatkozhat: lehet akár a zsidóság kivonulása, illetve kiirtása Európából, akár a zsidó múlt elfelejtése korunkban – a konferencia ez utóbbira igyekezett felhívni a figyelmet. Ehhez hasonlóan Varsó Zsidó Történelmi Intézete és a város egyetlen – a háború előtt alapított, de – ma is működő izraelita gyülekezeti helye, a Nożyków zsinagóga szintén hidak, melyek a holokauszt előtti mindennapokkal teremtenek kapcsolatot. (Eleonora Bergman tanulmányában: 299.) Továbbtagítva a metaforát, híd lehet a (felújított) zsidó városnegyed is különböző társadalmi csoportok között. A budapesti zsidónegyed felújításának egyetlen pozitív következményeként értékeli mindezt Keresztély Krisztina, aki szerint – a kortárs meghatározó tendenciákkal szemben – a mai budapesti zsidónegyedben más társadalmi csoportok is otthonra találnak. (165.) Ugyanakkor az európai zsidó kulturális örökség is lehet híd az izraeli jelen és a zsidó múlt között Jonathan Webber szerint: „*Heritage is also [...] bridge-building.*” (Idézi Ruth Ellen Gruber: 64.)

Ezzel ellentétben Magdalena Waligórska, a bolognai gettó sikertelen „újraélesztési” projektje kapcsán kétségbe vonja az örökség feltétlen híd szerepét, szerinte egy nagyon alapos és erős stratégia megvalósítása is szükséges ahhoz, hogy az adott kulturális örökség híddá válhasson. (104.) A városrészek történelmi korszakokon átívelő hídként való metaforizálását is kritizálják a kötetben – például Lublin kapcsán, ahol a jelenlegi városban már nincs zsidó közösség (Bogusław Szmygin). Ez esetben felmerül a kérdés, hogy kivel kötjük össze a múlt zsidóságát: a helyiekkel, a turistákkal, esetleg a világ más pontjairól ide „zarándokló” zsidósággal? Érdemes azt is megfigyelni, hogy milyen céllal jön létre ez az összeköttetés, miért kell hidat építeni. Amellett, hogy nem szabad elfelejteni, a tárgyalta kötet tanulmányai fordítások, és a befogadó számára is tanult nyelven íródtak, csak a tény, hogy több mint huszonöt különböző főnévi igenév⁵ olvasható a huszonegy tanulmányban

⁵ Úgy mint: *to revitalize, regenerate, reclaim, renovate, reconstruct, repent, reflect, remember, reinvent, protect, (re)use, explore (roots), (self)re-evaluate, teach, connect (tangible and intangible heritage), appreciate (heritage or past), (re)shape (identity), understand, rediscover, commemorate, motivate, involve, gain back (relevance and role), recreate, represent.*

arra vonatkozóan, hogy miért szükséges összeköttetést teremteni, már önmagában jól mutatja a cél bizonytalanságát, illetve azt, hogy „*minden európai zsidónegyed eltérő körülmények hatása alatt áll*”. (115.)

A „híd” jellegét, az összekötés módját tárgyalva a kötet szerkesztői hasonló sokféleséget detektálnak. A (felújított) zsidónegyedek példájánál maradvá beszélhetünk például „bulinegyedről”, illetve fesztiválszínhelyről, emlékhelyről vagy kulturális örökségről. Az első lehetséges megvalósítást értékeli a legproblematisabbnak a kötet alkotói. A „*Jewish Disneyland*”-nek keresztelt véglet megítélésük szerint tartalom nélküli és teljes mértékig kommercializálódott, ahol sem az eladó, sem az eladott nem hiteles, csak sztereotípiákat erősít és szórakoztat (Sandra Lustig). Egy másik lehetséges út az emlékhelyteremtés. Ekkor azt kell tisztázni, hogy mire kell, illetve szükséges emlékezni, melyik zsidó múlt emlékhelye legyen a negyed (Jacek Wesolowski). Ha pedig elsősorban kulturális örökségnek tekintjük ezeket a városrészeket, akkor a szakmai szervezetek (például az UNESCO világörökséggel foglalkozó szervezetei) által megfogalmazott kritériumok és rendeletek (úgy mint a települési történeti tájra,⁶ a fenntarthatóságra,⁷ illetve a helyi közösség szerepvállalására⁸ vonatkozó előírások) betartására különösen nagy hangsúlyt kell fektetni. Ennek nehézségei a kötet számos tanulmányában megjelennek, például Agnieszka Zabłocka-Kos Boroszlót bemutató tanulmányában, mely az alulról (helyi közösségek által) szerveződő kezdeményezések sikeréről számol be. (342.)

A kötet sokrétűségét, mely a híd hasonlat tárgyalásában is érzékelhető, az alkotók tudományos és szakmai háttere szintén biztosítja. A szerzők között találunk muzeológust, művészettörténészt, építészt és várostervezőt egyaránt. Mindez elősegíti a téma sokoldalú megvilágítását, valamint különböző módszerek felhasználását és társítását. Ezt a módszertani sokszínűséget az egész kötetben tetten érhetjük annak ellenére, hogy tisztán metodológiai tanulmány nem szerepel benne. Mások mellett megfigyelhető a mikrotörténelem elveit követő kutatási módszer (Jaroslav Klenovský), kvantitatív forrásokat (a lakosság lélekszámára vonatkozó vagy térképészeti adatokat) felhasználó dolgozat (Arno Pařík), továbbá olvashatók visszaemlékezéseken (Yevsei Handel), illetve személyes interjúkon (Adam Bartosz) alapuló esettanulmányok is. Hasonló változatosságot mutatnak a tanulmányok a felhasznált szakirodalom megjelenítésében is: találunk gazdagon lábjegyzetelt (Sarunas Liekis) vagy a folyószövegben forrást szerepeltető (Magdalena Waligórska) dolgozatot éppúgy, mint idézeteket csak elvéve használó írást (Andreas Wilke). Ez utóbbi bizonyítja, hogy a kötetet nem csak a szűk szakmai közönségnek szánták. A bemutatott gazdagsággal szembeállítható, hogy míg a könyv végén szerepel egy összesített földrajzi- és személynév-index, szakirodalmi jegyzék nincs sem az egyes tanulmányok, sem a kötet végén. Egy másik különös aspektus, hogy bár a konferencia

⁶ A történelmi települési táj hangsúlyosságát egy új, az UNESCO Világörökségi Bizottsága által elindított honlap is mutatja: [<http://www.historicurbanlandscape.com>] 2015. január 19.

⁷ A fenntarthatóság jelentőségére utal az alábbi UNESCO-dokumentum: [<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/culture-and-development/the-future-we-want-the-role-of-culture/the-unesco-cultural-conventions>] 2015. január 19.

⁸ A helyi közösségek szerepéről az alábbi honlapon olvashatunk: [http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/all-events/?tx_browser_pi1%5BshowUid%5D=6631&cHash=6cc7f91fd7] 2015. január 19.

Közép-Európa egészére kívánt fókuszálni, az előadásokban megnevezett konkrét példák legtöbbje mégis lengyelországi.

Maga a kiadvány nagyon igényes, a jó felbontású, színes és fekete-fehér fotók mellett számos térkép, rézkarc és statisztikai táblázat is segíti a megértést. A könyv keretes szerkezetű vizuális tekintetben is: a borítón szereplő kazimierzi (krakkói) gettó falrészlete, a záró belíven pedig a krakkói főter látható madártávlatból. A fal, melyet a konferencia megnyitni kíván, és a város, ahol a konferencia megrendezésre került (pontosabban a tér, ahol a Nemzetközi Kulturális Központ székháza áll), nemcsak a szándékot és a helyszínt jelképezi, hanem a projekt tartalmát: a közel és távol kettősségét és összekapcsolódását is (mind térben, mind időben). Így lesz a kötet maga is híd.

Harlov Melinda

Felhasznált irodalom és rövidítések

MURZYN

2006 MURZYN, Monika A.: *Kazimierz. The Central European Experience of Urban Regeneration*. Cracow, International Cultural Centre, 2006.